

Василь ОСЬОДЛО,

доктор психологічних наук, професор,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ

ПРОБЛЕМА СИБЛІНГОВИХ СТОСУНКІВ У ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї: ВПОРЯДКУВАННЯ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

У статті здійснений короткий огляд зарубіжних розробок з проблем сиблінгових стосунків. Встановлено, що найбільш ґрунтовні їх дослідження проведені в руслі психоаналізу та системної сімейної психотерапії теоретиками трансгенераційного, структурного та стратегічного підходів.

Ключові слова: психологія сім'ї, сиблінгова стосунки, психоаналіз, системна сімейна психотерапія, науковий дискурс.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження А. Адлера, М. Боуена, Л. Виготського, Ж. Піаже та інших свідчать, що становлення особистості відбувається в процесі спілкування дитини не тільки з дорослими, але і з іншими дітьми: в тому числі братами і сестрами. Стосунки сиблінгів Л. Шнейдер порівнює зі свого роду лабораторією, де дитина має можливість досліджувати інших людей і експериментувати з ними. Прояв співчуття, вміння постояти за себе, вміння домовитися – це лише невеликий перелік того, що починає дізнаватися дитина про людські взаємини.

Сиблінгові стосунки – одні з найбільш тривалих зв'язків серед близьких відносин між людьми. Незалежно від їх емоційного змісту (теплі, формальні, конфліктні та ін.) часто вони тривають довше інших міжособистісних стосунків (дружніх, подружніх, дитячо-батьківських): починаючи з раннього дитинства і закінчуючи похилим віком. Постійне спілкування, взаємодія в щоденних ситуаціях сприяють формуванню сімейних ритуалів і звичок та надають можливість людям будь-якого віку створювати і розвивати емоційно значимі зв'язки. З огляду на це вивчення сиблінгових стосунків видається особливо актуальним. Останнім часом є чимало напрацювань з цієї проблеми. Накопичені дослідження потребують теоретичного упорядкування, оскільки

сприятимуть створенню надійної теорії, яка мала б високий пояснювальний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Різні сторони сиблінгових стосунків були об'єктом досліджень представників різних психологічних шкіл. Ними цікавилися теоретики психоаналізу (А. Адлер, В. Томан), системної сімейної психотерапії (М. Боуен, С. Мінухін, М. Сельвіні Палаццолі та інші) тощо.

Слід зазначити, що в науці здійснені спроби впорядкування окремих аспектів сиблінгових взаємин. Так, огляд ранніх (до 1965 року) досліджень впливу сімейного оточення на індивідуальність дітей пропонує російська дослідниця Н. М. Зирянова. Вона розглядає теорії А. Адлера, В. Томана, М. Боуена і аналізує низку емпіричних досліджень, спрямованих на перевірку правильності теоретичних положень цих авторів. Достатньо обґрунтованим дослідженням сиблінгової позиції як предмету психологічного аналізу є праця Г. Федоришин, однак вона зосередила увагу переважно на напрацюваннях А. Адлера та В. Томана.

Водночас, незважаючи на теоретичну і практичну значимість дослідження сиблінгових стосунків, науковий дискурс з окресленої проблеми все ще комплексно не впорядкований та потребує систематизації. З огляду на це, **метою нашого дослідження** є упорядкування наявного психологічного дискурсу стосовно сиблінгових взаємин в різних психологічних школах з метою створення надійної теоретичної основи для ефективної психологічної роботи з проблемами шлюбно-сімейних стосунків.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі вивчення наукових джерел Посвістак О. А. виділяє макро- та мікропідхід до аналізу сімейних стосунків [10, с. 58]. Взявши за основу метод аналогії, ведучи мову про аналіз сиблінгових стосунків, зосередимося на мікропідході, в межах якого сімейні взаємини вивчаються на індивідуальному та системному рівнях. На індивідуальному рівні найбільш детально дослідили сімейні стосунки

теоретики психоаналізу, біхевіоризму, гуманістичної та когнітивної психології. Системний методологічний підхід до вивчення сім'ї показав свою продуктивність завдяки розробкам представників трансгенераційного (боуенівського), структурного, стратегічного і заснованого на досвіді напрямів системної сімейної психотерапії [10, с. 58–59]. Враховуючи це, з'ясуємо, які напрацювання з проблем сиблінгових взаємин створили їх теоретики.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що довгий час предметом досліджень були не самі стосунки між сиблінгами, а те, як сиблінгова позиція впливає на розвиток особистості. Дослідники [8] вважають, що одним з перших звернув увагу на значущість порядку народження на становлення та розвиток особистості був Ф. Гальтон. У 1874 році на прикладі членів Британського Королівського наукового товариства він показав, що первістки частіше виявляються видатними особистостями. Крім Ф. Гальтона варто згадати роботу А. Йодера (1984). На основі вивчення 50 видатних особистостей він дійшов висновку про перевагу первістків перед іншими дітьми. В огляді С. Шахтера наводяться й інші приклади подібних досліджень і у всіх цих роботах мова йде про помітну перевагу первістків [8].

Однак найбільш ґрунтовно стосунки сиблінгів досліджені в межах глибинної психології, яка робить акцент на свідомому і несвідомому. З. Фройд розглядав сиблінгові відносини як розширення едіпового комплексу: брати конкурують за увагу матері. Наприклад, у випадку з маленьким Гансом, З. Фройд припустив, що страх коней хлопчика був пов'язаний з його бажанням замінити батько в якості партнера своєї матері. Ця точка зору в значній мірі спростована сучасними дослідженнями.

Щоправда, як стверджує ізраїльський вчений Г. Абрамович, вивченням відносин між братами і сестрами, які є одними із найбільш фундаментальних людських стосунків, перші теоретики глибинної психології – З. Фройд та К. Г. Юнг майже знехтували. Вперте уникнення вивчення сиблінгової динаміки в глибинній психології, на його думку [1], прямо пов'язане з упередженістю, обумовленою порядком народження З. Фрейда і К. Г. Юнга. Їх роль

благополучних первістків вплинула, можливо, несвідомо, на саму психодинамічну теорію. Аналіз найвідоміших клінічних випадків у дітей (наприклад, того самого маленького Ганса З. Фройда) свідчать, що вони, насправді, є дослідженням психології дитини-первістка.

Хоча не можна стверджувати про повне ігнорування аналізу сиблінгових стосунків З. Фройдом, і К. Г. Юнгом. Вони були успішними первістками, які відчували себе в безпеці і їх теорії відображають упередженість, яка походить від порядку народження. З. Фройд, улюблений первісток своєї матері, писав: «людина, яка була безперечним улюбленцем у матері, зберігає на все життя відчуття переможця, впевненість в успіху, яка часто і призводить до справжнього успіху». У нього, дійсно, було багато братів і сестер, але, будучи старшим, він отримав дуже специфічне виховання. Він був єдиною дитиною, яка мала свою власну окрему кімнату з лампою. Коли він скаржився, що фортепіанні вправи сестри відволікають його від навчання, мати наказала позбутися фортепіано. Тож не дивно, що він інтерпретував образи сну про гризуни як нав'язливу присутність небажаних молодших братів і сестер [1].

К. Г. Юнг також цікавився проблемами сиблінгових стосунків і вважав, що сімейна атмосфера, створена батьками, є більш важливим фактором розвитку дітей, ніж порядок народження сам по собі. Він доводив, що особистість дитини пристосовується до батьківських аттитюдів щодо влаштування сім'ї і суспільства [8].

Одні з перших найбільш вагомих досліджень сиблінгових стосунків здійснив Альфред Адлер. Ще у 1920-х роках в працях «Практика і теорія індивідуальної психології» (1927), «Наука жити» (1929), «Дослідження дітей» (1930) він доводив, що порядок народження – це важливий фактор розвитку особистості [2–4].

А. Адлер був переконаний, що інформація про соціальну ситуацію розвитку індивіда, його позицію в сім'ї, яка визначається порядком народження, відкриває можливості розуміння індивідуальних особливостей кожного. На основі тривалих клінічних спостережень і теоретичних роздумів

дослідник доводив, що навіть за умови, якщо дві дитини живуть в одній сім'ї і мають спільних батьків, соціальна ситуація їх розвитку буде різнитися.

Залежно від порядку народження, за А. Адлером, різниться і психологічна ситуація розвитку. Від нього залежить, як наслідок, уявлення дитини про себе і її аттітуди. Однак за певних умов діти можуть захоплювати чужі сімейні позиції. Крім того, суттєва різниця у віці між сиблінгами зменшує суперництво між ними, а при різниці більше трьох років можуть формуватися підгрупи сиблінгів, які істотно впливають на порядкові позиції.

А. Адлер вважав, однак, що важливий не стільки порядок народження дитини, скільки ставлення батьків неї та її сприйняття ситуації, що склалася. Проте дослідник виділив деякі загальні психологічні особливості, які характерні для кожної конкретної позиції дитини в сім'ї. Він виокремив чотири базових позиції: первісток, друга дитина, молодша дитина, єдина дитина та детально описав їх характеристики.

На думку А. Адлера, стиль життя дитини закладається у віці 4-5 років. У цей час у дитини розвивається соціальне почуття і гнучкість, які необхідні для адаптації і пристосування до вимог сім'ї і суспільства. Саме в цей період дуже важливо, яке місце займає дитина в сімейній ієрархії. Свої висновки А. Адлер підтверджував аналізом клінічних випадків: в прояві проблем, виявлених його пацієнтами в дорослому віці, він звертався до історії їхнього життя і виявляв особливості розвитку, пов'язані з порядком народження, позицією в сімейній структурі.

Напрацювання А. Адлера викликали величезний інтерес і породили хвилю досліджень впливу порядку народження на життя індивіда. Одним з послідовників А. Адлера був Вальтер Томан. В результаті дослідження близько 3 тисяч сімей він дійшов висновку про обумовленість стабільності шлюбу становищем шлюбних партнерів серед братів і сестер. Сиблінгова позиція дитини залежить від кількості дітей у сім'ї, їх статі і часових проміжків між їхнім народженням. Він проаналізував основні 11 основних сиблінгових позицій: єдиний син, єдина дочка, старша сестра сестер, старша сестра братів,

старший брат сестер, старший брат братів, молодша сестра сестер, молодша сестра братів, молодший брат сестер, молодший брат братів, середня дитина, близнюки і довів, що подружні стосунки залежать від сиблінгових позицій шлюбних партнерів, оскільки відбувається перенесення моделей взаємодії з братами і сестрами на відносини в шлюбі [12, с. 14].

В. Томан увів поняття ідентичності та комплементарності подружніх ролей. Подружні ролі партнерів, які займали в батьківській родині однакові позиції серед братів і сестер, називаються ідентичними. Людина найлегше ідентифікує себе з тим, хто походить з однотипної сімейної констеляції (порядок народження), що забезпечує здатність до кращого взаєморозуміння. Комплементарні подружні ролі – взаємодоповнюючі за сиблінговими позиціями у батьківській родині. Якщо ролі подружжя повністю доповнюють один одного за всіма сиблінговими характеристиками, то такий шлюб є повністю комплементарним. Частково комплементарний шлюб створюється в тому випадку, якщо подружжя має хоча б за однією сиблінговою характеристикою, яка доповнює один одного. Не комплементарним є шлюб подружжям з ідентичними сиблінговими позиціями [12, с. 14].

Згідно з В. Томаном, відбувається перенесення зв'язків, які існували в батьківській родині між братами і сестрами, на свого партнера в шлюбі. Даний зв'язок тим міцніший і триваліший, чим більше відносини обох партнерів нагадують їх становище в батьківських сім'ях. Це правило називають «теорією дублікатів» (за В. Томаном) [6]. Виходячи з цього, подружні стосунки можуть бути комплементарними, частково комплементарними і некомплементарними [16].

У 1941 році Девід Леві вводить поняття «сиблінгове суперництво» (*sibling rivalry*) і описує причини агресивного реагування старшої дитини на появу в сім'ї молодшої. Стверджуючи, що для старшого брата чи сестри «агресивна реакція на нову дитина настільки типова, що з упевненістю можна сказати, що це спільна риса сімейного життя» [17], він пов'язує агресію з відчуттям загрози звичному способу життя.

Юнгіанський психоаналітик, професор університету Тель-Авіву Г. Абрамович дослідив протистояння міфу та реальності щодо стосунків братів і сестер, навівши безліч прикладів з міфології різних народів, в тому числі історії зі Старого Завіту.

В середині ХХ століття сімейні стосунки починають вивчатися як системні. В основі теорії сімейних систем лежить загальна теорія систем Л. Берталанфі, під кутом зору якої сім'я розглядається цілісно як ієрархічно організована система, що складається із взаємозалежних і взаємовпливаючих підсистем. Одним із перших в кінці 50-х років почав розвивати системну теорію сім'ї в межах психотерапії М. Боуен. Багато в чому під впливом робіт В. Томана він приділив суттєву увагу аналізу сиблінгових позицій. Поєднавши психоаналіз, біологічні теорії еволюції та результати досліджень сімей хворих на шизофренію [10], М. Боуен розгляну сім'ю як емоційне поле, емоційну систему, в межах якої кожен член сім'ї займає певну позицію, залежну від порядку народження, і виконує властиві їй функції. Особистість дитини формується під впливом її функціональної позиції. Але, в свою чергу, особистість, яка формується, чинить зворотний вплив на зміст функціональної позиції. Згідно з теорією М. Боуена, подібні сиблінгові позиції в сім'ї приводять до формування схожих особистісних рис. Наприклад, всім старшим дітям властиве прагнення до лідерства, а для молодшим – до наслідування.

М. Боуен доводив, що сиблінгова позиція дитини прямо впливає на доросле життя: наприклад, керівник, який був старшою дитиною в сім'ї, більш ефективно керує підлеглими, які були другими та ін. дітьми. Молодші діти теж можуть ставати керівниками, але їх стиль керівництва буде відрізнятися від стилю тих, хто був старшою дитиною.

Крім того, М. Боуен досліджував вплив сиблінгової позиції на ризик розлучення і довів, що спрогнозувати його тільки на підставі сиблінгових позицій подружжя в їх батьківських сім'ях практично неможливо. Якщо шлюбні партнери – зрілі особистості, вони можуть стати цілком гармонійною

парою, незалежно від того, чи відтворюються в їхніх відносинах дитячі сиблінгові взаємини.

Суттєва увага стосункам сиблінгів була приділена С. Мінухіним в межах структурної сімейної психотерапії. Сімейна система розглядається дослідником як така, що складається з декількох підсистем, названих ним холонами. Кожен холон є автономним і цілісним, водночас він відбиває особливості цілісної сімейної системи. Кожен член сім'ї виступає як індивідуальний холон, який взаємодіє не тільки в рамках сім'ї, а й з іншими соціальними холонами (робота, друзі тощо). Особливе значення в рамках сім'ї мають три холони (підсистеми): подружній, батьківський і холон сиблінгів (братів і сестер). Кожна підсистема має специфічні завдання і особливості функціонування, кожному підсистему потрібно розглядати в розвитку, оскільки на кожному етапі свого розвитку вона стикається з певними проблемами, вирішення яких переводить сім'ю на більш складний щабель функціонування.

За С. Мінухіним, підсистема сиблінгів призначена для розвитку навичок взаємин з іншими людьми [9]. Сиблінги утворюють першу групу рівних, в яку вступає дитина. У цьому контексті діти надають один одному підтримку, отримують задоволення, нападають, обирають «цапів-відбувайл» і навчаються один від одного. Вони виробляють власні стереотипи взаємодій – ведення переговорів, співпраці і суперництва. Вони навчаються дружити і ворогувати, вчитися в інших і домагатися визнання. Як правило, в цьому процесі взаємного обміну вони займають різні функціональні позиції, що зміцнює в них як відчуття приналежності до групи, так і свідомість можливостей індивідуального вибору і наявності альтернатив в рамках системи. Ці стереотипи набувають великого значення згодом, коли діти будуть переходити у позасімейні групи рівних, в систему школи і пізніше – в світ роботи.

У великих сім'ях сиблінги організовуються в різноманітні підсистеми в залежності від рівнів розвитку, крім того, на різних етапах розвитку діти мають різні ресурси і потреби. В контексті стосунків сиблінгів, вважає С. Мінухін, корисно створювати сценарії застосування навичок вирішення конфліктів в

різноманітних сферах – таких, як самостійність, суперництво і компетентність, – щоб згодом вони могли реалізувати ці навички у позасімейних підсистемах [9].

Представники структурного підходу до системної сімейної психотерапії М. Сельвіні Палаццолі, Л. Босколо, Дж.Чеккін, Дж. Прата, працюючи з дітьми, хворими на анорексію, невротиками та психопатами, проаналізували проблему суперництва сиблінгів. Вони дійшли висновку, що це явище достатньо поширене і цілком нормальне, так само як і відмінності в ставленні батьків до своїх дітей. Якщо ці відмінності відкрито визнаються, вони не ведуть до жодних серйозних відхилень [11, с. 127].

Теоретики розглянутих підходів аналізували сиблінгові стосунки в контексті дослідження сімейних відносин. Одним предметом досліджень взаємини сиблінгів стали зовсім недавно. Однією із перших наукових розробок, присвячених власне сиблінгам, стала робота Д. Данн [15]. Вона дійшла висновку що діти в змозі сприймати різницю в батьківському піклуванні між собою і братом чи сестрою дуже рано. З 18 місяців брати і сестри спроможні розуміти сімейні правила і знають, як заспокоїти один до одного. До 3-х років діти вже спроможні оцінити себе по відношенню до своїх братів і сестер та вміти пристосовуватися до обставин в сім'ї.

Дослідниця також значну увагу приділила вивченню сиблінгового суперництва і дійшла висновку, що суперництво більшою мірою властиве братами, аніж сестрам. Природно, є винятки з цього правила. Крім того, описуючи особливості сиблінгових стосунків, вона виділила і детально описала п'ять основних типів відносин між братами і сестрами: суперництво, прихильність, довіру, близькість і загальні фантазії [15].

На межі XX–XXI століття активізуються дослідження проблем сиблінгових стосунків. В полі зору вчених знаходяться оптимальна різниця у віці дітей для їх максимально сприятливого розвитку (М. Фейнберг та Т. Хетерінгтон, 2000), М. Руфо, 2006) та сиблінгові відносини в дорослому віці. Активно вивчається роль сиблінгових взаємин в дорослому віці (Х. Канг, 2002,

В. Бетфорд, 1996), структура і типологія стосунків дорослих братів і сестер (Дж. Лідер, 1993, Р. Стівард, 2001), чинники впливу на взаємовідносини дорослих сиблінгів (Г. Броді, Е. Нойбаум-Карлайн, 2002; І. Конідіс, Л. Кемпбел, 1995; Т. Лі і Дж. Манчіні, 1990; Л. Вайт та А. Рідман, 1992).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз психологічного дискурсу з проблем сиблінгових стосунків, засвідчує, що вони були в центрі уваги психологів практично із кінця XIX століття. Довгий час предметом досліджень вчених були не самі стосунки між сиблінгами, а те, як сиблінгова позиція впливає на розвиток особистості та побудову стосунків із шлюбним партнером. На межі XX–XXI століття відбувається активізація розробок з питань взаємин сиблінгів. Увага науковців найбільше зосереджується на вивченні оптимальної різниці у віці дітей для їх максимально сприятливого розвитку та досліджуються сиблінгові відносини в дорослому віці: їх роль в цей період, структура і типологія цих відносин та фактори впливу на взаємовідносини дорослих сиблінгів.

Перспективним в подальшому, на наш погляд, може стати аналіз наукових розробок проблем сиблінгових стосунків вітчизняними вченими.

Список використаної літератури

1. Абрамович Г. Братья и сёстры. Миф и реальность / Г. Абрамович. – М. : НФ «Класс», 2015. – 200 с.
2. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер. – М. : Академический проект, 1997. – 256 с.
3. Адлер А. Наука жить / А. Адлер. – К. : Port-Royal, 1997. – 288 с.
4. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / А. Адлер. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 448 с.
5. Алмазова О. Типология взаимоотношений взрослых сиблингов / О. Алмазова // Вестник Московского университета. – 2013. – №2. – С. 134–146.
6. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие / Т. В. Андреева. – Санкт-Петербург : Речь, 2004. – 244 с.
7. Вишняков А. И. Психологические особенности сиблинговых отношений в этнокультурном и возрастном аспекте / А. И. Вишняков, Н. В. Киреева // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 6. – С. 174–178.

8. Зырянова Н. М. Ранние sibлинговые исследования [Электронн. ресурс] / Н. М. Зырянова // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2008. – № 2. – Режим доступа : <http://psystudy.ru> (дата обращения: 21.02.2017).
9. Минухин С. Техники семейной терапии / С. Минухин, Ч. Фишман ; [пер. с англ. А. Д. Иорданского]. – Москва : Класс, 1998. – 304 с.
10. Посвістак О. А. Теоретико-історичні основи психології сім'ї / О. А. Посвістак. – Хмельницький : ХНУ, 2017. – 402 с.
11. Сельвини Палаццоли М. Парадокс и контрпарадокс / М. Сельвини Палаццоли и др. – М. : «Когито-Центр», 2002. – 204 с.
12. Слепкова В. И. Психология семьи : учеб.-метод. пособие. В 2 ч. Ч. 1 / В. И. Слепкова, И. И. Кранц. – Минск : БГПУ, 2009. – 108 с.
13. Федоришин Г. Сиблінгова позиція як предмет психологічного аналізу [Електронний ресурс] / Г. Федоришин. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/3154>.
14. Bowen M. A Family Concept of Schizophrenia / M. Bowen // The etiology of schizophrenia. – N.Y. : Basic Books, 1960. – P. 346–372.
15. Dunn J. Siblings: The first society / J. Dunn // A lifetime of relationships / eds. N. Vanzetti, S. Duck. – Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publ., 1996. – P. 105 – 124.
16. Toman W. Family constellation of normal and disturbed marriages / W. Toman, B. Gray // Journal of Ind. Psychol. – 1961. – Vol. 17. – P. 93–95.
17. Levy D. The hostile act / D. Levy // Psychological Review. – 1941. – Vol. 48. – P. 356–361.

Осьодло В. Проблема сиблинговых отношений в психологии семьи: упорядочивание научного дискурса

В статье осуществлен краткий обзор зарубежных исследований по проблемам сиблинговых отношений. Установлено, что наиболее основательные их разработки осуществлены в русле психоанализа и системной семейной психотерапии теоретиками трансгенерационного, структурного и стратегического подходов.

Ключевые слова: психология семьи, сиблингова отношения, психоанализ, системная семейная психотерапия, научный дискурс.

Osiodlo V. Problem of sibling relationships in psychology of the family: scientific discourse harmonization

Brief overview of international researches on the problem of sibling relationships is given on the basis of analysis of scientific sources and literature. The major attention is focused on the developments within the framework of psychoanalysis and system family psychotherapy.

It is found that not the relationships between siblings, but the way how sibling position affects personality development was the subject of scientists' researches for a long time.

It is determined that sibling relationships are investigated the most thoroughly within the depth psychology, which focuses on conscious and unconscious. The ideas of S. Freud, C. Jung, A. Adler, W. Toman are studied.

It is shown that the most attention to sibling relationships within the system family psychotherapy is paid within transgeneration – M. Bowen, structural – S. Minuhin and strategic approaches – M. Selvini Palazzolo, L. Boscolo, G. Chekkin, G. Prat.

It is defined that one of the first studies devoted to siblings particularly, were the works of D. Dunn. It is found that researches of problems of siblings' relationships intensified on the verge of XX – XXI century. Within the academics' field of view is optimal children age difference for their most favorable development and sibling relationships in adulthood: their role in this period, structure and typology of these relationships and impact factors on the relationships between adult siblings.

Keywords: *psychology of family, sibling relationships, psychoanalysis, system family psychotherapy, scientific discourse.*